

ÜNİVERSİTELERİN PİYASALAŞMA SÜRECİ

İzge GÜNAL*

Öz: Üniversitelerin piyasalaşması ABD'deki gelişimine göre üç aşamada ele alınabilir. İlk aşama 1900'lü yılların başından İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan süredir. Bu aşamada üniversiteler "her şeyin piyasa koşullarına uygun olması gerektiği" ideolojisinin yeniden üretildiği merkezler olarak çalışmıştır. Ancak bu dönemde üniversiteler ağırlıklı olarak kamu kaynaklarından finanse ediliyordu. 1945 sonrası, ki bu ikinci aşamadır, üniversiteler piyasanın isteklerine göre şekillenmeye, programlarını, araştırma alanlarını piyasa taleplerine göre oluşturmaya başladılar. Yapılan aslında Taylorist yönetim modelinin üniversitelere uyarlanmasıydı. 1970 krizinden sonra ise üçüncü aşama olarak neoliberal politikalara uygun biçimde üniversitenin doğrudan kendisi piyasanın içine çekildi. Dünyadaki diğer üniversiteler de ABD'deki aşamaları izlemiştir. Piyasacı üniversite modeliyle, üniversitelerin ilk kuruluşundan beri geliştirdiği, özgür bilimsel araştırma, entelektüel yetiştirme gibi birçok değer kaybedilmiş oldu. Bugün üniversiteyi oluşturan kadroların neredeyse tümünün akademik yaşamının son aşama içerisinde geçtiği düşünülürse, artık düzeltmek değil, yeniden oluşturmak gerektiği açıktır.

Anahtar sözcükler: neoliberalizm, piyasalaşma, taylorizm, üniversite

Commercialization Process of Universities

Abstract: Commercialization of universities can be discussed in three stages with regards to its process in the USA. The first stage starts in the early 1900s and ends with the conclusion of World War II. At this stage, universities worked as centers where the ideology of "everything must be in line with market requirements" was reproduced. However, during this period, universities were mainly financed by public funds. After 1945, which is the second stage, the universities began to shape and to develop their programs and research areas according to the market demands. In fact, the Taylorist management model was adapted to the universities. After the 1970 crisis, the university itself was drawn directly into the market in accordance with neoliberal policies, as the third stage. Other universities in the world have followed the stages of the universities in the USA. With the commercialization of the universities, values that have been developed by them since their inception, such as free scientific research and nurturing of the intellectuals, have been lost. Considering that almost all the staffs of the universities have led their entire academic lives in the third stage, it is clear that the need is not to reform, but to recreate.

Key words: neoliberalization, commercialization, taylorism, university

Kapitalizm son elli yıllık döneminde yeniden yapılanma sürecine girdi. Bu yapılanma eğitimden sağlığa, çalışma koşullarından medyaya hemen hemen tüm alanlarda sadece çalışanların değil, büyük sermaye kesimi dışında tüm sınıfların aleyhine önemli değişiklikler yarattı. Doğal olarak üniversiteler de bu süreçten payını aldı. Kabaca piyasalaşma olarak tanımlanabilecek bu dönüşümden üniversitenin tüm bileşenleri etkilendi. Öğrenciler açısından öncelikle eğitim paralı hâle getirilip, sonrasında daha önce kamu kaynaklarından karşılanan ve öğrenci olmanın doğal hakkı olarak görülen uygulamalar ücretlendirildi ve daha önce paralı olan hizmetlerin de fiyatları artırıldı. Bilim insanları için performans dayalı bir ücret politikası uygulanırken, yapılacak araştırmalar da doğrudan piyasanın gereksinimlerine uyumlu hâle getirildi; iş, para kazandırmayan

bilim dallarının tasfiyesine kadar gitti. Üniversite emekçilerinin payına düşen ise genel olarak emekçilerden çok farklı değildi: düşük ücret, güvencesiz çalışma, örgütsüzlük... Tüm bu uygulamaların sonucunda üniversiteler "Üniversite AŞ."ye dönüştürüldü (Nalbantoğlu, 2003). Her şey kâr üzerinden değerlendirilirken, öğrencilerin müşteri olarak nitelendirilmesi yadırganmamaya başlandı.

Buraya kadar hepimizin bildiği, yaşadığı gerçekler. Ancak bu noktada insanın aklına şu sorular geliyor; üniversitelerin değişimi hep olagelmiş bir süreç değil mi? Piyasalaşmanın diğer değişimlerden farkı ne? Değişimin dinamikleri nelerdir? Sürecin aşamaları nasıl ele alınmalı? Türkiye'de bu süreç nasıl işledi? Bu yazıda bu soruların yanıtlarına tarihsel perspektif içerisinde bir giriş yapmaya çalışacağım.

*Prof. Dr., İzmir Dayanışma Akademisi (İDA) Üyesi (ORCID No: 0000-0001-7912-7327)

Geliş Tarihi / Received : 19.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 09.01.2020

Piyasa odaklı üniversite öncesi ya da tahribatın boyutu

Herhangi bir kurum gibi üniversiteler de tarih boyunca değişim içerisinde olmuştur. Üniversitelerin bir anlamda egemen gücün ideolojisinin yeniden üretim alanı olduğu anımsanacak olursa, egemen gücün değişimiyle birlikte, ki burada kastedilen her zaman yeni bir sınıf değildir, ideolojisinde de değişim olur ve üniversite bu yeni ideolojiyi üretmek için konumlanır. Zaten üniversite tarihini incelerken farklı modellerden söz edilmesinin temelinde de bu gerçek yatar.

Üniversite zaman içerisinde okulun uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Sınıflı toplum yapısı içerisindeki doğuş koşulları okulun ve bunun devamında da üniversitenin tutucu niteliğini de belirlemiştir. Özerkleşmeyle birlikte elde edilen gücün toplumun egemen sınıfı tarafından farkına varılmasıyla birlikte egemen güç üniversiteyi kendi ideolojisinin yeniden üretimi ve toplumun ideolojik denetimi için kullanmaya başlamıştır. Illich'in (2002) deyimiyle okul/üniversite halkı "ehlileştirme" aracı olmuştur. Piyasa odaklı üniversitenin yaptığı tahribatı görebilmek için öncesindeki üniversite modellerine ve üniversitenin kazanımlarına kısaca bakmak *gerekir*.

Tarihsel anlamda sanayi devriminin ilk tamamlandığı ülke İngiltere'dir. Doğal olarak üniversitenin de sanayi devriminin gereksinimlerine göre şekillenmesi burada gerçekleşmiştir. Bunda üç dinamiğin etkili olduğu söylenebilir. Öncelikle, Oxford'la başlayan, hemen arkasından Cambridge'in katılmasıyla güçlenen önemli bir üniversite geleneği vardı. Aristokraziye bağlı kilise entelektüel sınıfını yetiştirmek biçiminde özetlenebilecek bir işlevi bulunuyordu. İkinci önemli dinamik, önce kısaca *Royal Society* olarak bilinen *The Royal Society of London*, sonrasında *Lunar Society* ile genel olarak uygulamalı bilimlerin, özel olarak da mekanik biliminin üniversite dışında geliştiği bilimsel topluluklardı. Üçüncü dinamik ise, elbette sanayi devriminin kendisiydi. Devrim, diğer iki dinamiği birleştirerek yeni üniversite tipi için anahtar görevi görmüştür. O zamana dek bilimsel ilerleme ve teknik ilerleme insan faaliyetinin bağımsız iki yönü olarak ele alınırdı. Sanayi devrimi sonrası her iki düşünüş bütünleşmiş, en azından aradaki uçurum ortadan kalkmıştır. *İngiliz tipi üniversite*, tipik bir kültür üniversitesiydi (Gürüz ve ark., 1994; Günal, 2013; Pelikan, 2019).

İlk Fransız üniversitesi olan Paris Üniversitesi, çağdaşı Bologna ve Oxford üniversitelerinden siyasi otoriteye belirgin ve tam bağlılığı ile ayrılıyordu.

Fransız veya Bonapartist veya bürokratik üniversite modelinin, Paris Üniversitesi geleneği üzerine Fransız Devrimi'nin ideolojisiyle oluştuğu söylenebilir. En azından iki temel dinamik bunlardır. Bu modelde temel amaç, çok şey bilen kültürlü insanlar yetiştirmek değil, bürokrasi için yetenekli insanlar yetiştirmektir. Özgür yurttaş fikri, bu üniversitenin önemli bir özelliği idi. (Gürüz, 2001).

XIX. yüzyıl başlarında Almanya görece Avrupa'nın geri bölgeleri arasındaydı. Sanayi devriminin etkileri bu bölgede daha az hissediliyordu. Bunun hem nedeni hem de sonucu olarak feodalizm tam olarak tasfiye edilememişti. Ticaret yolları Atlantik üzerine kaymış ve ülke 40 civarında prenslik halinde bölünmüştü. İşte bu şartlar altında Alman üniversite reformu 1809 yılında gerçekleşti ve ünlü dilbilimci Wilhelm von Humboldt Alman eğitim sistemini oluşturmak ve Berlin Üniversitesi'ni kurmakla görevlendirildi. Humboldt veya Alman tipi üniversitenin temel özelliği bilgi üretmektir; eğitim işlevini bilgi üretimiyle beraber yürütür. Burada iki önemli dinamik etkiliydi. Öncelikle Almanya'nın sanayi devrimi için gerekli koşullara sahip olmasına karşın, bir miktar gecikmiş olması; ikincisi, Fransız işgali ile birlikte eski tip üniversitenin tasfiye edilmiş olmasıdır (Timur, 2000).

Diğer üniversite tiplerinde olduğu gibi, *Sovyet tipi üniversite* de ciddi bir toplumsal altüst oluş sürecinin sonrasında ortaya çıkmıştı. 1917 Ekim devrimiyle birlikte Çarlık Rusya'sı coğrafyasında tarihte ilk kez sosyalizm kurulmuştu. Sermaye egemenliği yerini emeğe bırakmıştı. Sovyet Devrimi sadece iktidarın el değiştirmesi değil, aynı zamanda sermayenin gereksinimlerine göre örgütlenmiş bir yaşam tarzının, emeğin gereksinimlerine göre yeniden düzenlenmesiydi de. Doğal olarak bu yeni toplumsal örgütlenmeden üniversiteler de payını aldı ve Sovyet tipi veya üretim kökenli üniversite tipi olarak adlandırılan özgün bir model ortaya çıktı (Güenal, 2013). İsminden de anlaşılacağı gibi, üniversite eğitimi (aslında her basamakta tüm eğitim) üretimle ve toplumla ilişkilendiriliyordu.

Özetle, üniversitenin yıllar içinde geliştirdiği dört temel kavram kültürlülük, yurttaş olma, bilgi üretimi ve toplumsal bağ olmuştur. Üniversite bunu çok uzun yıllar boyunca, Fransız, Sovyet ve Sanayi devrimlerinin kazanımlarını içselleştirerek yapabilmıştır.

Bir ara değerlendirme

Yaşamdaki her olguyu üretim biçimiyle ilişkilendirmek olasıdır ve ilişkilendirilmelidir de. Doğal olarak

üstyapı kurumlarının tümünü, bu arada üniversiteyi de belirleyen ve biçimlendiren altyapıdır veya daha doğru bir deyimle üretim biçimidir. Ancak burada bir genelleme yapmamak, her üretim biçiminin diğerlerinden bütünüyle farklı bir üniversite modeli olduğunu iddia etmemek gerekiyor. Elbette her üniversite tipi de ayrı bir üretim biçimini göstermez. Üniversitenin temel işlevinin egemen ideolojinin yeniden üretimi olduğu anımsanacak olursa, üretim biçimiyle beraber üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan sınıf, yani egemen güç değiştiğinde egemen ideolojinin de değişeceği açıktır (**Günel, 2013**). Bu genel kural geçerli olmakla birlikte, temel olarak aynı üretim biçimine sahip ülkelerde farklı üniversite modellerinin uygulandığını biliyoruz.

Sayılan üniversite modellerinin vurgulanması gereken diğer bir özelliği ise tarihsel dönemlere işaret etmemeleridir. Aynı tarihsel dönem içerisinde, farklı coğrafyalarda farklı modeller görülebilmektedir. Örneğin, Sovyet tipi modelin belirginleştiği 1930'lu yıllarda Türkiye de Alman modeli, üçüncü dünya ülkelerinde genellikle Fransız modeli, Avrupa'da ise İngiliz modeli uygulanıyordu. Görüldüğü gibi, modellerdeki ülke nitelendirmeleri sadece ilk ortaya çıktığı yeri belirtmektedir, o kadar. Aynı ülkenin çeşitli üniversitelerinde farklı modellerin görülebilmesi de alışılmış bir durumdur. Ancak bu şekildeki karmaşanın egemen gücün krizine de işaret ettiği bilinmektedir: ya yeniden üretilecek ideoloji net değildir ya da iç çatışmalar üniversitelerden beklentiyi farklılaştırmaktadır.

Bir bütün olarak bakıldığında, feodal dönemde üniversite tam anlamıyla kiliseye bağımlıydı. Kilise ideolojik olarak, toprağa bağlı üretim biçimi ve bunun etrafında şekillenen üretim ilişkilerinin değişmeyeceğini savunuyor ve üniversite de bu görüşü yayıyordu. Bu açıdan ortaçağ üniversitesi değişmezliği savunarak, ilerlemenin, bilimin karşısında yer alıyordu. Kapitalist sistem ise başlangıçta iki nedenle bilimin yanındaydı. Bunun ilk nedeni, bilimsel bulguların sermayenin genişlemesine katkıda bulunmasıdır. Diğer ise bilimsel gelişmelerin üretim maliyetlerinde azalmaya yol açmasıdır. Bu şekilde kârlılık, dolayısıyla da sermaye birikimi artar. Diğer yandan, bilimle sermaye ilişkisinin bir diğer boyutu daha vardır ve sermayeyi bilimsel çalışmaların karşısına çıkartır. Bunun da iki nedeni vardır. Birincisi, ideolojik olarak bilimsel çalışmaların herhangi bir dogmanın ve bunun içinde de düzenin değişebileceği fikrini doğurması ve/veya potansiyeli, ikincisi de bilimsel çalışmaların gün geçtikçe artan maliyeti ve bunun sınırlayıcı etkisi. Sermaye bu durumda

maliyetleri topluma yükleme yolunu seçmiştir. Başlangıçta özel bir hizmet olan üniversite eğitiminden sadece üst sınıflar yararlanabiliyordu. Kapitalizmle birlikte gerek emeğin verimliliğini artırma gerekse çalışan sınıfları ideolojik olarak kontrol altına alma kaygısıyla eğitim yaygınlaştırılmış ve kamu kaynaklarından karşılanmaya başlanmıştır. Yani, kapitalizmle birlikte piyasa üniversitesinin temelleri zaten atılmaya başlanmıştır. Sovyet modelini ayrı tutarsak, kapitalizmde diğer üniversite modelleri bir anlamda piyasa odaklı üniversiteye hazırlık, pürüzleri giderme işlevi görmüştür.

Piyasa odaklı üniversitenin gelişimi

Amerikan ya da piyasa odaklı üniversite tipini ise yukarıda sayılanlardan ayıran çok belirgin bir özelliği vardır. Ayrı bir tip olarak ortaya çıkmış olmasına karşın, bir süre sonra dünyadaki neredeyse tüm üniversiteleri etkilemiş, dönüştürmüş ve sonunda tek tipleştirilmiştir. Amerikan tipi üniversitenin gelişimi, doğrudan günümüzdeki piyasacı üniversite tipinin gelişimi olduğu için biraz daha yakından bakmayı gerektirir.

Amerika'da üniversitenin kuruluşu İngiliz işgali dönemine denk gelmiştir. İngiltere'den göç edenlerin 1636 yılında kurduğu, Harvard Üniversitesi'nin öncülü olan Harvard Koleji başlangıç olarak kabul edilir. Hemen arkasından Fransa'dan gelenler de kuzeyde okullar kurmaya devam ettiler. Daha sonra bu kurumlar klasik anlamıyla üniversiteye dönüştü ve 1783 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte de durum kalıcılaştı (**Gürüz ve ark. 1994; Gürüz, 2001**).

Güneyin sosyo-ekonomik koşulları kültür üniversitesi olarak adlandırılan İngiliz modeline uygundu. Amaç başta kilise olmak üzere, elit'in eğitimi, kültürlü hâle gelmesi idi. Bu yaklaşım öncelikle sınıfsal farklılıkları, sonrasında da ırkçılığı destekler ve pekiştirir nitelikteydi. Alt gelir grupları ve/veya Afrika kökenlilerin üniversiteyi düşünmeleri bile olanaksızdı. Sistem bu ayrımı daha belirgin ve legal hâle getiriyordu. Bu açıdan bakıldığında, güneyde İngiliz üniversite sisteminin yerleşmesi sadece İngilizlerin oraya gelmesinden değil, aynı zamanda güneydeki ekonomik sisteme en uygun model olmasından kaynaklanıyordu.

Amerika'nın kuzeyinde ise üniversiteyi Fransız göçmenleri kurmuştu. Başlangıçta doğal olarak Bonapartist Fransız modeline uygun bir yapıdaydı. Yani, yurttaş ve bürokrat yetiştirmeye yönelikti. Bağımsızlık sonrası da bu üniversite tipinin kuzey anlayışına

uygun olduğu görüldü çünkü kuzey, güneye göre daha eşitlikçi ve demokratsı. ABD kapitalizminin gelişimindeki temel dinamiğin kuzeyde olduğu düşünülürse, Fransız sisteminin de buraya çok uygun olduğu görülecektir.

1865 yılında iç savaş sona erip, birlik sağlanınca güneydeki köleliğe dayanan tarım ekonomisi sona erdi. Savaştan önce ABD'nin güney ve kuzey tarafları neredeyse eşit zenginlikteyken, savaştan sonra güney ekonomik yıkıma uğradı ve kuzey öne geçti. Bu süreçte üniversite sisteminde de değişiklikler olmaya başladı. Esas olarak kuzeydeki Fransız üniversite sistemi tüm ülkede ağırlık kazanmasına karşın, güneyli toprak sahiplerinin güçlerini bütünüyle yitirmemesi üniversitelerde Fransız/İngiliz karma sistemini getirdi. Yani devlet için bürokrat yetiştirme işlevi, kültürlü elit yetiştirme işleviyle beraber ele alınıp devlet pekiştirildi (Gürüz, 2001). Bunun tarıma dayalı ekonominin başka bir düzlemde devam ettirilmesi için gerekli olduğu düşünülebilir.

Amerika'da kapitalizmin gelişmesi coğrafi konumundan ötürü dış müdahalelerden uzak, görece bağımsız ve sorunsuzdu. Ancak üretimin artması için bilimsel gelişmeye ciddi bir gereksinim vardı. Alman tipi üniversite bu duruma çok uygun olduğu için bilgi temelli üniversiteler ABD'de yaygınlaşmaya başladı. Kısa bir süre içerisinde egemen hâle geldi ve bu sayede dünyada bilimsel gelişmelerin öncülüğünü yakaladı. Alman tipi üniversite modeli, ABD'de Almanya'dan daha uzun süre uygulanmıştır. Devamında, araştırma üniversiteleri adı altında sadece lisansüstü eğitim veren kurumların ortaya çıkması ise ABD'ye özgü bir durumdu (Günel, 2013). Görüldüğü gibi, kendisinden önceki diğer üç üniversite modelinin de yaygın olarak, hatta kombinasyonlarının bile uygulandığı tek yer olan ABD'de, modellerin piyasacılıkla uyumlu ve uyumsuz noktaları kavranabilmiş ve yeni bir model için de daha uygun koşullar oluşmuştu.

Piyasa ideolojisinin yeniden üretimi (1. aşama)

Amerika'da piyasa tipi üniversitenin gerçek anlamda kuruluşu İkinci Dünya Savaşı sonuna denk gelse de piyasa odaklı üniversite düşüncesi 1900'lü yılların başlarında ortaya çıkmıştır. "Eğer bir bilgi günlük yaşamda işe yarıyorsa o bilgi doğrudur, yaramıyorsa yanlıştır" söylemi zaten gündemdediydi. Üniversitelerin bir işletme gibi yönetilmesi de o dönemde yaygın bir biçimde tartışılıyordu. Örneğin, Illinois Üniversitesi Rektörü, daha 1906 yılında "üniversite entelektüel bir araç olduğu kadar ticari bir işletmedir ve işletme yasalarına göre yönetilmezse çökmesi

kaçınılmazdır" diyebilmekteydi (Gürüz, 2001). Ancak var olan üniversite sisteminin getirdiği, bilimsel araştırma ve entelektüel yetiştirme gibi kazanımlar piyasalaşmayı geciktiriyordu. Bu durum 1929 yılına dek sürdü. 1929 kriziyle üniversitelere kamudan ayrılan payda belirgin düşüşün görülmesi, üniversitelerin piyasa koşullarına uyum sağlaması gerektiği "gerçeğini" göstermesi ile birlikte de ciddi olarak bu konu ele alınmaya başladı. Bu aslında yukarıda özetlemeye çalıştığım üniversite geleneğinin reddi ve tasfiyesi anlamına geliyordu. Taylor'ın 1899'da yazdığı *Bilimsel Yönetimin İlkeleri (Principles of Scientific Management)* isimli kitapta özetlediği seri ve standart üretim ile yüksek istihdamlı yönetim biçimi (Taylor, 2018) zaten sanayide uygulanıyordu. İstenilen, aynı ilkelerin üniversiteler için de geçerli olmasıydı. 1929 krizi sonrası üniversiteler piyasaya uyumlu çalışmaya başlamasa da piyasa ideolojisinin yeniden üretildiği merkezler haline geldi. Aslında ABD sisteminde en başından beri özel üniversiteler olduğu için bu süreç kolayca aşılmış ve piyasa ideolojisinin üniversitelerde yeniden üretilmesi hayata geçirilmiştir. Ancak piyasa üniversitesi modelinin temelinde diğer üniversite tiplerinde olduğu gibi ilerici bir hamle yoktu. Demek istediğim, sanayi devrimi, Fransız devrimi, sosyalist devrim veya uluslaşma gibi bir dinamiğin olmadığıdır; piyasacılığın tek dinamiği sermayenin yoğunlaşması ve yayılma kaygısı olmuştur.

Görüldüğü gibi, 1929 krizinin sermaye açısından kazanımlarından bir tanesi de üniversitelerin ideolojik olarak teslim alınmasıdır. Aslında sermayenin asıl talebi üniversitelerin Taylorist ilkelere uygun bir biçimde yönetilip, piyasaya açılması olsa da bunun için yeni bir krizi, dünya savaşını beklemeleri gerekecekti.

Üniversitenin piyasaya açılması (2. aşama)

Amerikan tipi üniversite İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişime uğramaya başladı. Buna aslında değişim dememek gerekir çünkü temel özelliği olan piyasa ideolojisinin değişmesi söz konusu değildir; yapılan, piyasanın ideolojisini üretme işlevini bir üst aşamaya çıkartıp, bizzat üniversitenin kendisini piyasanın gereksinimleri doğrultusunda örgütlemektir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kapitalizmin kitle tüketimine dayalı sermaye birikimi, üretim ve emek süreçlerine önemli değişiklikler getirdi. Taylorist iş bölümü ve birikim modeli, Ford otomobil şirketine göndermeyle "fordizm" olarak adlandırıldı. Bu, "ücretin alım gücündeki artışları üretkenlikle ortaya çıkan artışlara bağlayan ve bu bağı bir toplumsal uzlaş

temelinde kurumsallaştıran birikim modeli olarak tanımlanabilir (**Yurtsever, 2016**). Savaşın yol açtığı yıkım, savaşta sabit sermayenin büyük bölümünün yok edilmesi, bilim ve teknolojideki gelişmeler, kapitalizmin krizlerinin üstesinden gelme yöntemi olarak kamu yatırımlarına ağırlık veren Keynesçi uygulamalar fordizmi zorunlu hâle getirmişti. Bu politikaların sonucu olarak işçi ücretleri yükseldi, sosyal haklar genişledi ve pazar doğal olarak genişledi. Piyasacı üniversite tipinin eğitimin kitleselleşmesine koşut olarak gelişmesinin asıl nedeni buydu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın rehabilite edilmesi, savaş süresince ertelenen taleplerin tatminine yönelme, sürecin pazar yönünü çözmeye yetiyordu. Amerikan hegemonyası altındaki büyümenin, kapitalist sistemin savaşın yıkımına uğramış kesiminin yeniden sanayileşmesinden aldığı ivme ise kaçınılmaz olarak düşüş göstermeye başlamıştı (**Giritli, 1990**).

Savaştan güçlenerek çıkan ABD'de kapitalizmin geldiği aşama itibarıyla sistemin sürdürülebilmesi için piyasa merkezli ve onun gereksinimlerine göre şekillenmiş bir üniversite tipi zorunluydu. Bu dönemde üniversite eğitimi kitleselleştirilerek elitlere yönelik olmaktan çıkartıldı. Artık sadece ve sadece piyasanın istediği işi bilen, deyim yerindeyse, başka hiçbir şeyden anlamayan üniversite mezunları verilmeye başladı. Piyasanın gereksinimlerine göre yeni programlar, hatta fakülteler açıldı. Üniversite-sanayi işbirliği kavramı da bu dönemde gündeme geldi. Bayh-Dole yasası ile üniversitelere araştırmalar sonucu ortaya çıkan entelektüel ürünlerin patent hakkı tanınarak, bilginin piyasaya çıkışına olanak sağlandı. Bugün, Silikon Vadisi olarak bilinen Stanford Üniversitesi teknoparkındaki şirket sayısı 10.000 civarındadır. Diğer ülkelerde, ABD'de olduğu kadar yoğun bir biçimde ve üniversitelerin yapısını belirleyecek boyutta olmasa da üniversite-sanayi işbirliği uygulaması yaşama geçirildi. Burada ilişki eşit ve karşılıklı değil, tek taraflı, sanayinin gereksinimlerine göredir. Derek Bok'un (**2007**) deyişiyle, üniversiteler sanayiden destek almanın maliyetini aşırı gizlilikle, finansal çıkar çatışmalarıyla ve şirketlerin araştırma sonuçlarını değiştirme ya da yok etme girişimleriyle ödemektedir. Tıp fakültelerinde bu dönemde başlayan, sağlık hizmeti vermenin bilgi üretiminin önüne geçmesi de yine aynı nedenlerle piyasalaşma sürecinin bir ürünüdür.

Yine bu dönemde, gerek sanayinin gereksinimleri gerekse yükselen demokrasi mücadelesi sonucunda yüksek öğrenime olan talep arttı. Böylece,

üniversite eğitimi giderek kitleselleşti. Örneğin, ABD'de 1945–1975 döneminde, üniversite öğrenci sayısı 1.677.000'den 11.185.000'e yükseldi. Öğretim üyesi sayısı aynı dönemde 15.000'den 628.000'e çıkarken, yükseköğretim kurumu sayısı 1.768'den 2.747'e ulaştı (**Kaymak, 2013**). Ancak bu kitleselleşmenin aynı zamanda işgücü gereksinimi açısından sermayenin de bir talebi olduğunu unutmamak gerekir. Gereksinim duyulan programlara fazla öğrenci alınarak, başka bir deyimle kitleselleştirilerek, uzman enflasyonu yaratılarak, piyasa değeri de düşürülmüş oluyordu.

Piyasanın bir aktörü olarak üniversite (3. Aşama)

1960'lı yıllarda üretkenlik artışı yavaşlamış, kâr oranları düşmeye başlamıştı. Bunalımın işaretleri tam olarak 60'lı yılların ikinci yarısında görülebilir hâle gelse de kapitalizmin alışılmış birikim modeli esas olarak 1970'li yılların başında aksamaya başladı. Üretkenlikle ücretli işçinin satın alma gücünün birbirine bağlı olduğu bu modelde düşüşü önlemenin tek yolu, ücretin satın alma gücü başta olmak üzere emeğe, emek kazanımlarına saldırmaktı. Bunu yaptılar. Böylece, sermayenin emeğe büyük neoliberal saldırısı başladı. Tüm dünya bundan etkilendi ve it-hal ikamesine dayalı sermaye birikim strateji ve uygulamaları dünya çapında tasfiye edildi (**Yurtsever, 2016**).

1970'li yıllarda krizin temel özelliği durgunluk ve enflasyonun bir arada görülmesiydi. Kapitalizm buna bir çözüm olarak esnek birikim modelini getirdi. Bu durumun üniversite açısından önemi, artık piyasa gereksinimlerine göre konumlanmasının yetmemesiydi. Üniversitenin sadece krize karşı korunması değil, doğrudan krizin aşılmasına katkıda bulunabilecek bir ekonomik ve yönetsel yapılanma içerisine girmesi gerekiyordu. Yani, üniversite bir aktör olarak piyasada yer almalıydı; yani, üniversiteler tümüyle bir ticari işletme gibi, şirket mantığıyla yönetilmeliydi. Krizi aşmak için kullanılan neoliberal politikaların üniversiteye uyarlanması, öncelikle kamu kaynaklarının tümüyle kesilmesiyle başladı. Bu noktadan sonra piyasalaşmanın diğer aşamaları arka arkaya geldi. Üniversiteler piyasaya mal sunan, ihalelere giren, taşınmazlarını gerektiğinde kiraya veren, çalışanlarının ücretlerini düşüren şirketler halini aldı.

“Akademik kapitalizm, bir yandan üniversite eğitiminin ve üniversitede üretilen bilginin çok daha araçsal bir mantıkla, sanayinin ya da genel anlamda piyasanın dolaysız talepleriyle bağlantılı olarak ele alınmaya başlanmasına neden olurken, üniversiteye yönelik

teknisist bir bakış açısının da yerleşmesine yol açtı. Bu çerçevede bilginin araçsallaşması, üniversitelerde üretilen tek tip bilgiyi kolaylıkla üretebilecek, piyasanın talep ettiği araştırma faaliyetlerini sorgulamadan icra edebilecek esnek ve güvencesiz bir istihdam politikasını beraberinde getirdi” (**Kaymak, 2013**).

Bilimin alınıp satılan bir meta olması, daha doğrusu projecilik, eğitimin özelleşmesiyle aynı döneme denk gelmektedir. Şirketlerin üretim aşamasında ortaya çıkan gündelik sorunlarının çözümü için hazırlanan projeler, hemen satılabilecek patentler üniversitelerin temel bilimsel işlevi haline getirilmiştir. Kamu üniversiteleri piyasanın parçası haline gelirken, doğrudan piyasa içinden gelen ve kamu üniversitelerinin piyasalaşma süreci onların dolaysız varlık nedeni olan özel üniversitelerin sayısı tüm dünyada kamu üniversitelerini aşmıştır. Özünde entelektüel bir uğraş olan bilgi üretimi, bir meslek halini almış ve bilimsel süreç parçalara ayrılarak denetlenebilir bir hâle gelmiştir. Bu dönemin bir diğer özelliği de bilimsel üretim ile teknolojinin iç içe geçmesi olmuştur.

Bugün, üniversiteler sadece ders vererek değil ama aynı zamanda bilimsel buluşlarını satarak veya yerleşke alanlarını (hatta logolarını bile) kiralarak kazanç elde etmektedir (**Bok, 2007**). Özerklik, üniversitelerin binalarını, araç ve gereçlerini satabilmesi, piyasadan kredi alabilmesi olarak düşünülmektedir (**OECD, 2003**). Şirket kültürü üniversitelerin jargonunu bile değiştirmiştir; “net faaliyet kârı”, “markalaşma” gibi kavramlar yadırganmamaktadır. Artık üniversitelerin dünya ölçeğinde ana endüstriler kataloğunda yer alması gerektiği söylenmektedir (**Pelikan, 2019**). Öyle ki, ABD Eğitim Bakanlığının 2006 tarihli Spelling Komisyonu ulusal raporunda yükseköğretim, demiryolları ve çelik üretimi gibi diğer endüstrilerle karşılaştırarak “iş dünyası tabiriyle olgun işletme denilebilecek bir şeye dönüşmüştür” denilebilmektedir (**Gumpert, 2019**).

Türkiye’de neler oldu?

Türkiye’de de üniversitelerin piyasalaşması süreci gecikmeyle de olsa ABD’yi takip etmiştir. Ancak bu takip 1980 sonrası başlamış ve Türkiye üç aşamayı da bu tarihten sonra hızlı ve iç içe geçmiş bir şekilde yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye’de üniversite henüz yedi yaşındaydı, yani model değişikliği yapmaya hazır değildi. 1970’lerde yaşanan kriz ise Türkiye üniversite sistemi üzerindeki etkisini ancak 1980 yılından sonra göstermeye başladı. 24 Ocak 1980 neoliberal ekonomik kararlarının yaşama geçirilmesi için gerekli baskı düzeni 12 Eylül

darbesi ile sağlanırken, piyasacılığın neoliberal ideolojisinin yeniden üretilebilmesi için üniversitenin şekillendirilmesi gerekiyordu. Bunun için de 6 Kasım 1981’de YÖK kuruldu.

YÖK’le beraber Türkiye kapitalizminin üniversiteye karşı tavrında da bir değişiklik oluyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Türkiye egemen gücü üniversiteye gerek gördüğünde müdahale etmiş, tasfiyeleri gerçekleştirmiş, sonra da üniversiteden uzaklaşmıştı. 1981’de ise üniversitenin toplumu biçimlendirmedeki rolünü kavramış veya ilk kez üniversiteye bu derece gereksinim duymuş ve burada kalıcı ve örgütlü olma gereğini anlayarak örgütlenmiştir. İşte bu örgütün adı, YÖK’tür ve yukarıda açıklamaya çalıştığım 1970 sonrası ABD üniversite sistemindeki değişikliklere koşturucu olarak Türkiye üniversite sistemini düzenlemek için kurulmuştur (**Günel, 2013**). YÖK’ün ilk dönemlerdeki görünümü üniversiteler üzerinde baskı ve tasfiye şeklinde olsa da, hemen arkasından piyasa odaklı üniversiteyi oluşturma işlevi daha görünür hâle gelmiş ve özel üniversitelerin de yolu bizzat YÖK başkanı tarafından açılmıştır. 1990’lı yıllardaki TÜSİAD raporları (**Gürüz ve ark., 1994**), bu tür girişimci, esnek istihdama dayalı üniversite modelinin Avrupa’ya göre çok daha önceden tasarlanmasını ve bu yönde önemli adımlar atılmasını sağlamıştır (**Kaymak, 2013**).

Bu dönüşümün teorik altyapısını oluşturma ve pratiğe uygulamada İhsan Doğramacı’yla birlikte en önemli rolü üstlenen Kemal Gürüz, girişimci üniversite modeline geçişi savunmaktadır: “Günümüz üniversiteleri artık faaliyet alanlarını sadece kendi mensuplarının değer yargılarına göre tespit etmekten ziyade, faaliyetlerin türlerini ve alanlarını toplumun gereksinim ve beklentileri ile kendilerine tahsis edilen kaynaklara göre belirleyen kurumlardır. Dolayısıyla, çağdaş üniversite, toplumun her kesimi ile bütünleşmiş, faaliyetleri bakımından topluma karşı olan sorumluluğunu ne ölçüde yerine getirdiği denetlenen ve faaliyetleri toplum tarafından yönlendirilen, sahip olduğu her türlü tesis, teçhizat, bilgi birikimi ve insan gücünü girişimci bir zihniyetle değerlendirerek ek mali kaynak yaratan, modern işletmecilik teknikleri ile yönetilen fevkalade karmaşık yapıya sahip bir kurumdur” (**Gürüz, 2001**). Görüldüğü gibi Gürüz’ün tarif ettiği üniversite özgün bir düşünce değil, piyasa odaklı üniversitenin üçüncü aşamasıdır. Özel üniversitelerin yasal hâle getirilmesi ve “her ile bir üniversite” açılması da yine bu dönemin ürünüdür. Ancak, özellikle büyük şehirler dışında yeni bir üniversite açılacağı zaman,

üniversitenin tarihsel, evrensel hedefleri, bilimsel araştırma, entelektüellik gibi kaygıların yerini bölge ekonomisindeki yeri almıştır (**Deniz, 2019**).

Piyasa üniversitesi tasarımı Türkiye’de Avrupa’dan daha önce başlamasına karşın, Bologna süreciyle birlikte Avrupa’daki gelişmeler Türkiye üzerinde ayrı bir baskı oluşturmaya başlamıştır. Avrupa Birliği’nin 1999 Bologna Bildirgesi’nin gerekçe bölümünde “Rönesans ve Aydınlanma ile başlayan Avrupa’nın bilimdeki önderliğinin son zamanlarda kaybedildiği” saptamasını yapıp, 1988 yılında açıklanan Magna-Carta Bildirgesi ile hiçbir ilişkisi kalmayan ve daha doğrusu kendi üniversite geçmişini reddeden bir üniversite anlayışını tercih etmesi, Türkiye’yi “İstese de” piyasa üniversitesi dışında bir dayanaktan yoksun bırakmıştır (**Gümüş ve Kurul, 2011**). Türkiye’de yükseköğretimin planlanması ve buna ilişkin politikalar artık Avrupa entegrasyon program ve sözleşmeleri ile belirlenmektedir (**Mızıkacı, 2019**).

Türkiye açısından bir diğer sorun ise egemen gücün ideoloji değiştirmesi olmuştur. Emre Kongar’ın (1979) sınıflandırmasıyla, Türkiye egemen gücü içerisinde hâkim durumdaki devletçi-seçkin bakış açısı, yerini gelenekçi-liberal dünya görüşüne terk etmiştir (**Günel, 2013**). Bu bir sınıf çatışması değil, aynı sınıf içerisinde bir mücadeledir. Konumuz açısından bu değişimin önemi, piyasacı üniversite tipinin yerleşmesini kolaylaştırması, üniversite içinden gelen ve gelebilecek tepkileri bastırılabilmesidir. Türkiye büyük burjuvazisinin bu konuda en önemli girişimi, hatta kazanımı, türbanı üniversiteye sokmak olmuştur.

Sonuçta, dünyada piyasa odaklı üniversite modelinin hâkim hâle gelmesi, Bologna süreci ve dinci gerici ideolojinin Türkiye’de egemen olmasıyla zaten zayıf olan üniversite sistemini, tüm kazanımlarıyla beraber ortadan kaldırmıştır.

Bitirirken

Üniversitelerin piyasalaşmasında gelinen nokta, üniversitenin doğrudan bir sermaye alanı olarak tanımlanıp piyasa içine çekilmesi olmuştur. Burada kastedilen, kamuya ait üniversitelerin çeşitli işlevlerinin özel sektöre devri ve özel üniversitelerin kamunun yerini almasıdır. Artık üniversitenin tarihsel olarak oluşturduğu her değer piyasa odaklı değerlendirilmektedir. Bilimsel çalışmalar piyasanın gereksinimine göre belirlenmekte ve sonuçları açıkça satışa çıkartılmaktadır. Yani, tarihsel olarak Humboldt üniversitesinin kazanımları yok edilmiştir. Eğitim

sadece paralı hâle getirilmekle kalmayıp teknik düzeye indirgenerek basitleştirilmiştir. Öğrencinin piyasanın belirlediği sınırların dışında bilgi edinmesi de artık üniversite içerisinde olanaksız hâle gelmiştir. Yani, İngiliz kültür üniversitesinin entelektüel yetiştirme gibi kaygısı artık unutulmuştur. Sovyet ve Fransız üniversitelerinin kazanımlarını saymıyorum bile.

Üniversitelerin piyasalaşması, ki burada üçüncü aşamayı kastediyorum, dünyada ellinci yılını doldurmuştur. Kapitalizm bu yolda çok önemli adımlar atmış, önemli kazanımlar elde etmiştir. Günümüzde akademiye oluşturan herkesin bu sistem içerisinde yetiştiğini, akademik yaşamının bu sistemde geçtiğini düşünürsek, geriye dönüş hiç de kolay değildir. Belki de düzeltmek değil ama tüm öğeleriyle üniversiteyi yeniden kurmak gerekmektedir.

Kaynaklar

- Bok, D.** (2007) *Piyasa Ortamında Üniversiteler* (çev. Barış Yıldırım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deniz, T.** (2019) *Türkiye’de Üniversiteler ve Bölgesel Gelişme Politikaları*. Ankara: SETA Yayınları.
- Giritli, A.** (1990) 1990’larda dünya ekonomisi: sıçramanın keskin sırtı, *Gelenek* 29, Erişim tarihi 5 Ekim 2019. <https://gelenek.org/1990larda-dunya-ekonomisi-sicramanin-keskin-sirti/>
- Gumport, PJ** (2019) *Yükseköğretim araştırmalarında stratejik düşünme*, in Bastedo MN (ed), *Yükseköğretimin Örgütlenmesi* (çev. Emrah Saraçoğlu), İstanbul: Küre Yayınları.
- Gümüş A, Kurul N.** (2011) *Üniversitelerde Bologna Süreci Neye Hizmet Ediyor?* Ankara: Eğitim-Sen Yay.
- Günel, İ.** (2013) *50 Soruda Üniversite*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Gürüz, K.** (2001) *Dünya’da ve Türkiye’de Yükseköğretim*. Ankara: ÖSYM Yay.
- Gürüz, K. ve ark.** (1994) *Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Illich, I.** (2002) *Okulsuz Toplum* (çev. Mehmet Özyay). İstanbul: Bensen Yayınları.
- Kaymak, M.** (2013) *Üniversitelerin dönüşümü ve mücadelenin dinamikleri*, *Özgürlük Dünyası*, 241. Erişim tarihi 2 Kasım 2019. <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/275-sayi-241/784-universitenin-donusumu-ve-mucadelenin-dinamikleri>.
- Kongar, E.** (1979) *Türkiye’nin toplumsal yapısı*. Ankara: Bilgi Yay.
- Mızıkacı, F.** (2019) *Türkiye’de yükseköğretim*, (çev.: Fulya Kurt), İstanbul: Pedagoji Yayınları.
- Nalbantoğlu, H.Ü.** (2003) *Üniversite A.Ş. de bir ‘homo academicus’: “ersatz” yuppie akademisyen*, *Toplum ve Bilim*, 97: 7-42.
- OECD** (2003) *Changing Patterns in Higher Education*. Paris: OECD.
- Pelikan, J.** (2019) *Üniversite fikri*, (çev.: Cem Orhan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Taylor, F. W.** (2018) *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* (çev.: H. Bahadır Akın), (4. Baskı), İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Timur, T.** (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. İstanbul: İmge Yayınları.